

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1571821

Cilt: 7 Sayı: 4 Aralık 2024

ss. 1405-1439

**Makalenin Geliş
Tarihi**

23/10/2024

**Makalenin
Kabul Tarihi**

04/11/2024

Yayın Tarihi

31/12/2024

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ANBER VE ANBER ÇEŞİTLERİ

Nurgül ÖZCAN¹

ÖZET

Yaşamın her alanında etkili olan koku, bütün toplumlarda özellikle sosyo-kültürel açıdan önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca kokuyla ilgili buluşlar yapılmış, ticari pazarlar kurulmuş, meslekler oluşmuştur. Koku meselesi milletlerin toplumsal ve kültürel hafızası açısından mutlaka incelenmesi gereken çok boyutlu bir konudur. Koku oluşumunda kullanılan koku maddeleri ve özel karışımlar bu konunun temelini oluşturmaktadır. Çalışmamızda ele aldığımız 'anber' en önemli koku maddelerinin başında gelir. Kaynaklarda anberle ilgili değişik rivayetler bulunmaktadır. Çoğu zaman bu bilgiler birbiriyle karıştırılmıştır. Anber denildiği zaman akla ilk gelen şey şüphesiz güzel koku, aksesuar, kozmetik ve ilaç sanayidir. Günümüzde de hala önemini kaybetmemiş olan 'anber', insanlık tarihinde ticaretten, tababete, kişisel bakımdan, sosyal hayattaki ritüellere kadar zengin bir kullanım alanına sahiptir. Bu çalışmada; anber, divan şiirindeki kullanımları ile ele alınmış, koku tarihinde kayda değer bir yere sahip olan anber ve anber çeşitlerinin klasik edebiyatımıza nasıl yansıdığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür tarihi, Osmanlı, anber, koku, klasik Türk edebiyatı

AMBER AND AMBER TYPES FROM THE WINDOW OF CLASSICAL TURKISH POETRY

¹ Dr., Eski Türk Edebiyatı, Bir Kuruma Bağlı Değildir, nurgulozcan34@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5285-6554

ABSTRACT

The sense of smell, which affects every aspect of human life, holds significant socio-cultural importance in all societies. Throughout history, there have been discoveries related to fragrance, commercial markets have been established, and professions have emerged. The issue of fragrance is a multi-dimensional topic that must be studied in terms of the social and cultural memory of nations. The fragrance materials and special mixtures used in the creation of scents form the basis of this subject. 'Amber', which we address in our study, is among the most important fragrance substances. Various sources contain different accounts regarding amber. Often, these pieces of information have been mixed up. When amber is mentioned, the first thing that comes to mind is undoubtedly its pleasant scent, use in accessories, cosmetics, and the pharmaceutical industry. Even today, 'amber' has not lost its importance and holds a rich background in human history, from trade to medicine, personal care to social rituals. In this study, the subject of amber is examined from the perspective of classical turkish literature, and how amber and its varieties, which hold a significant place in the history of fragrance, are reflected in our classical literature is evaluated.

Keywords: Cultural history, Ottoman, Amber, fragrance, Classical Turkish literature

GİRİŞ

Dünyada, Hindistan, Çin, Japonya, Amerika, İrlanda ve Bahama adalarında çıkarılan 'anber'in oluşumuyla ilgili çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Tarihte İpek Yolu, Baharat Yolu gibi önemli yolların yanında bir de Anber Yolu'ndan bahsedilmektedir. Anber Yolu, Baltık Denizi'nden başlayıp tüm Avrupa kıtasını kuzeyden güneye geçerek Venedik'ten Roma'ya ulaşırdı (Şahin B. ve Erenel, 2021: 727). Kuzey Denizi ve Baltık Denizi'nden çıkarılan anberin ticaretinin yapıldığı bir yoldu. Anber, bu yol üzerinden kuzeyden güneye Adriyatik Denizi'ne ve sonrasında Akdeniz'e taşınıyordu. Anber Ticaret Yolu'nun kontrolü bir dönem Habsburg İmparatorluğu'yla Rusya'nın eline geçmiş, bu durum Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştı (Aslaner ve Yentürk, 2011: 129-130). Dünyanın büyük bir bölümünde geniş kullanım alanına sahip olan anber, ülkelerin ekonomisinde ve ticari ilişkilerinde her dönemde önemli bir yere sahip olmuştur.

Anber denildiği zaman akla ilk gelen şey şüphesiz güzel koku, aksesuar ve kozmetik sanayiidir. Günümüzde de hala önemini kaybetmemiş olan 'anber', insanlık tarihinde ticaretten, tababete, kişisel bakımdan, sosyal hayattaki ritüellere kadar zengin bir arka plana sahiptir. *"Hemen bütün dillerde ambra ve anber şekillerinde bulunan anber kelimesinin aslında Arapça anber olduğu ve İspanyolca aracılığıyla Avrupa dillerine geçtiği kabul edilmektedir. Mevcut bilgilere göre anber, Avrupa'ya XIII. yüzyılda Endülüs Arapları tarafından*

tanıtılmış ve ambra/anber kelimesi de o devirden itibaren Orta Latince'ye girmiştir” (Sargon, 1991: 7). Dünyaya denizciler yoluyla tanıtıldığı söylenen bu siyah renkli, güzel kokulu madde aynı zamanda tıp ve eczacılık tarihi açısından da önemlidir. Anberin çıkarılışı ile ilgili kaynaklarda çelişkili ifadeler bulunmaktadır. “Anber, ispermeçet balinasının midesinde oluşan bir sindirim artığı olup hayvanın kusmasına sebep olan ve bunun da zamanla kütle boyutuna gelerek denizin yüzeyine çıkan, zamanla gri, siyah, mor renklerini alan yapışkan bir maddedir. Anber, topaklar halinde, bir deve veya büyük kaya parçası büyüklüğünde bir deniz artığıdır. Bu anber tortularının büyüklüğü kafatası kadar ağırlığı bin miskal olabiliyordu. Şiddetli rüzgârlar ve dalgalar anberin deniz kenarına vurmasına neden olurdu. Sahil yüzeyine çıkan anber ilk başta kaynar vaziyette olduğu için toplanması mümkün olmaz ancak birkaç gün sonra katı form haline gelmesi beklenirdi” (Çakır, 2021: 45). Mütercim Âsım, anberi denizin ortasından kaynayan daha sonra yüzeye çıktığında donan yağlı bir madde olarak tanımlar. Donan maddeyi balıklar yedikten sonra ölür. Denizciler ölen balıkların karnını yarararak anberi çıkarır. Buna ek olarak şu bilgiyi ekler: Anber, Hind adalarındaki arıların güzel kokulu bitkilerden emerek yaptıkları bir bal çeşididir. Yağmur yağıp kuvvetli rüzgârlar estiği zaman rüzgârın şiddetiyle bu ballar denize doğru sürüklenir. Eriyip denize karışır, geride muma benzeyen bir madde kalır. Buna anber adı verilir (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 2207-2208). Kolay eriyen, bal mumu kıvamında, yandığı zaman parlak bir alev çıkaran, çok güzel kokulu nesnedir. Kül rengi olan pek kıymetli bir cinsi sıcak denizlerde yaşayan, anber balığı veya ada balığı denen bir balığın bağırsaklarında toplanır ve dışkı ile dışarı atılıp su üzerinde yüzer halde bulunur. Bazı ağaçlardan çıkarılan, eczacılık ve koku sanayiinde kullanılan reçineye de anber denir (Ayverdi, 2011: 51).

Tarihin her döneminde ispermeçet balinasından elde edilen anberle kehribar birbirine karıştırılmıştır. Balina gemilerinde denizcilik yapan ünlü Amerikalı yazar Herman Melville (ö.1891) üç yıl boyunca denizlerde yaşadığı olayları not etmiştir. Herman Melville’in en ünlü eseri 1851 yılında kaleme aldığı *Moby Dick/Beyaz Balina*’dır. Yazar, bu eserinde denizcilikle ilgili önemli bilgiler verir. *Beyaz Balina* romanında ‘anber’ ile ilgili müstakil bir bölüm bulunmaktadır. Yazar burada anber ve kehribarın birbirine karıştırılmaması gereken iki ayrı unsur olduğunu anlatır: “*Ambregris, sözcüğü Fransızca ‘kül rengi kehribar’ anlamına gelir; oysa kehribar ile anber apayrı nesnelere. Kehribar, zaman zaman deniz kıyılarında bulunmakla beraber, denizlerden çok uzakta, toprağın içinde de bulunur; anbere ise ancak denizlerde rastlanır. Üstelik kehribar, katı, saydam, kolay kırılan, kokusuz bir maddedir. Ağzıklarda ve incik boncukta kullanılır. Anber ise, yumuşaktır, balmumuna*

benzer, öylesine baharlı ve güzel kokuludur ki parfüm üretmekte, emilen haplarda, kıymetli mumlarda, saç pudralarında ve yüz kremlerinde kullanılır. Türkler, anberi yemeklere katar ve Kâbe'ye götürürler. Hıristiyanların Roma'daki San Petro kilisesine buhur götürdükleri gibi. Kimi tüccarlar, kırmızı şaraba bir parçacık anber koyarlar, güzel koksun diye" (Melville, 1987: 401). Kehribar ve anberi renklerine bakarak ayırmak mümkündür. Kehribar, bir fosil reçinedir, rengi sarıdır, turuncuya yakın olanı da vardır ve kokusuzdur. Yakıldığı zaman sadece yanık kokusu verir. Daha çok tespih, kolye, küpe gibi aksesuar yapımında kullanılır. Kehribar, koku ile ilgili hiç bir üründe kullanılmaz. Balinadan elde edilen anber ise gri renklidir ve kokuludur.

Tarih öncesi dönemlerden günümüze hemen her medeniyette anberle ilgili çeşitli bilgilere rastlanmaktadır. "Homeros destanlarında Olympos tanrıları "ambrosia" ve "nektar" ile beslenirler. Ölümsüz anlamına gelen ambrosia birçok çiçek özlerinin katıldığı bir çeşit baldır. Ambrosia ile beslenen tanrılar yaralanmaz olurlar, bu büyümlü bal insanlara içirildi mi, onlara gençlik, mutluluk ve ölümsüzlük sağlar" (Erhat, 1996: 91). "Grek ve Latin yazarının açıkladığına göre ambrosia, mitolojide tanrıların ölümsüz olmalarını temin eden ve yiyen, fanileri ölümsüzleştiren özel yiyeceğin adıdır. Güzel kokan bu yiyecek aynı zamanda tanrılar tarafından vücutlarına ve saçlarına da sürülürmüş" (Erdem, 1991:7). "İmparatoriçe Zoe (ö.1050) ve kardeşi Theodora'nın (ö.548) döneminde kadınlar vücutlarını anber ve misk bazlı kokular ile ovuyorlardı" (Yentürk, 2005: 21). İran mitolojisine göre mücevherleri ilk işleyen Cemşid, güzel kokuyu keşfetmiş, misk, öd ve gülsuyunun yanında, anberi de bulmuştur (Gümüş, 2022: 63). Eski Hind ve Çin medeniyetlerinde anber, koku olarak kullanılmasının yanında tıp ve eczacılıkta da yaygın olarak kullanılırdı. 14. yy.da Avrupa'da 'pomander' denilen koku kapları anberle ilgilidir. Bu özel koku kaplarına, "içine daha çok misk ve anber konulması nedeniyle "pomme d'amber" (anber elması) adı verilmiştir" (Topal, 2007: 112). 'Pomander'in 17-18. yy.da Avrupa'da banyo yapmanın yaygınlaşmaya başladığı döneme kadar kullanıldığı görülür. "17. yüzyıl Fransa'sında pomander çok modaydı. Genellikle altından veya başka kıymetli madenlerden yapılmış portakal görünümündeki bir kabin içerisinde altı çeşit koku bulunurdu. Soylu kadınlar bunu bir zincirle dekoratif bir tarzda bellerindeki kemerlerde taşıyorlar ve bu kokuların kendilerini salgın hastalıklardan koruyacaklarına inanıyorlardı" (Kılıç, 2020: 39).

Dünya koku tarihinde önemli bir birikime sahip olan Araplarda anber, tek başına kullanılmasının yanında farklı koku terkiplerinde de tercih edilmiş özel bir maddedir.

Anberin, uluslararası ticaretteki yeri ve önemi günümüze kadar devam etmiştir. İslam'ın kabulünden sonra İslam peygamberinin güzel kokuya verdiği önem ve yüklediği manevi anlamdan dolayı misk, anber, kâfûr vb. koku maddeleri bayram, fetih, kutlama gibi hususi günlerde özellikle tercih edilmiştir. Bir gün bir sahabe Hz. Aişe'ye (ö.678) peygamberin koku sürünüp sürünmediği ile ilgili bir soru sorar. Hz. Aişe, İslam peygamberinin koku süründüğünü, özellikle renksiz olanını kullandığını ve misk ile anber kokularını tercih ettiğini söyler (Tirmizi, Cenâiz, 16; Nesâî, Zinet, 3; Ebû Dâvud, Cenâiz, 3). Hz. Muhammed'in (ö. 632) güzel kokuya verdiği önem sadece koku sürünmek ve ikram etmekten ibaret değildir. Bazı kaynaklarda, evinde "misk, kâfur, anber, üd/öd gibi ağaç yongalarının yakılarak güzel kokularla tütsü yapıldığı da rivayet edilir. Kaynağını tespit edemediğimiz bir hadiste Tuba ağacının toprağının misk, anber ve sarı kâfûrdan olduğu söylenir. Hz. Ömer'in (ö.644) hilafeti zamanında geçen bir olayda; 'anber' in ne kadar kıymetli olduğuna dair bir hadise vuku bulur. "Hz. Ömer, Ya'lâ ibn Ümeyye'yi deniz kıyularına zekât toplama memuru olarak tayin eder. Ya'lâ, deniz kıyısında bulunan bir anber hakkında Hz. Ömer'den yazılı görüş ister. Hz. Ömer de ashapla yaptığı istişareden sonra şöyle görüş bildirir: "Şüphesiz anber, Allah'ın nimetlerinden biridir. Anberde ve onun gibi denizden çıkarılan diğer kıymetlerde 1/5 (oranında zekât borcu) vardır" (Keskin, 2013: 132). İbni Abbâs, anberin bir gömü ve define olmadığını, aksine denizin dışarıya attığı bir nimet olduğunu belirtmiştir (Buhari: Zekât). Belki de Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*'sinin giriş bölümünde önemli dinî karakterlerin kokularını değişik kokulara benzettiği bölümde, Hz. Ömer'in kokusunu bu sebeple 'anber'e benzetmiştir (Çelebi, 2005: 1/12).

Önemli İslam âlimlerinden Celâleddin es-Suyûtî (ö.1505), güzel kokuları ele aldığı eserinde anberle ilgili bölümde önemli bilgiler vermektedir. Suyûtî anber hakkında şöyle söyler: "Ey anber! Sen, fazilet ve üstünlük noktasında miskten sonra gelirsin. Mizaç planında da ondan sonraki sıradasın. Ama bilinmelidir ki miskten gayri diğer bütün güzel kokuların en üstünüsün." Meşhur botanikçi Endülüslü İbnü'l-Baytar'a göre 'anber, kokuların efendisidir (Çiçek, 2018: 152).

Osmanlı Devleti'nde anber, sosyal hayatta oldukça rağbet edilen bir koku maddesiydi. Özellikle koku sektöründe, buhur/tütsü yapımında, tıpta, eczacılıkta yaygın olarak kullanılırdı. İstanbul başta olmak üzere pazarlarda yüksek statülü insanlar uçucu yağları, özellikle misk ve anberi öncelikli tercih ederlerdi (Diktaş, 2012: 16-17). Evliya Çelebi, güzel kokuyla ilgili meslekleri listelediği bölümde 'esnâf-ı üd u anberciyân' zümresinden bahseder (Çelebi, 2005: 1/326). Bahar mevsiminde nevrûz törenlerinde sarayda hekimbaşı;

misk, anber, türlü baharat ve kokulu otlar ilavesi ile yaptığı macunu, porselenden yapılmış kapaklı kâseler içinde akşamdan padişaha takdim ederdi. Nevrüziye macunu kadın efendilere, sultanlara ve önemli şahsiyetlere de verilir ve bu macundan yemenin kuvvet ve şifa verici bir tesiri olduğuna inanılırdı (Karaman, 2008: 131). Zigetvar Seferi'nde ölen Kanûni'nin cesedinin, askerlerin ayaklanmalarının önlenmesi için korunması gerekiyordu. Bu sebeple cesedin iç organları, kalbi ve ciğerleri çıkarılarak bulunduğu yere yakın bir çadır içine gömüldü. Sultanın cesedi anber, misk ve tuz kullanılarak tahnit edildi (Sezer ve Erer, 2004: 41). Osmanlı kadını, anberi sadece parfüm olarak kullanmamıştır. Banyo yaptığı suya güzel kokular eklemeyi adet edinmiştir. Çamaşır bohçalarının içine ufak astar keseyle anber, yonca, tefarik, ada çiçeği, misk veya misk kuyruğu gibi güzel kokular koymuştur (Abdülaziz Bey, 2002: 277).

Osmanlı sosyal hayatında bu kadar yaygın kullanılan anber, şairler tarafından da farklı yönleriyle ele alınmıştır. Divan şiirinde anberin geçmediği bir divana rastlamak neredeyse mümkün değildir. “Klasik şiirimizde anber, kokusu ve rengi ile sık sık karşımıza çıkar. Sevgilinin saçı, rengi ve güzel kokusu yönüyle anbere benzetilir. Yine ayva tüyleri ve benler anber olarak değerlendirilir” (Doğan, 2011: 116). Kasidelerin nesib bölümlerindeki bahar tasvirlerinde baharın kokusu, memduhun huyu, yaratılışı ve nefesinin kokusu, mürekkep ve kâğıdın kokusu, şiirin muhataplarda uyandırdığı tesir vb. pek çok şey anbere teşbih edilir.

Çalışmamızda, ‘anber’in Klasik Türk şiirinde nasıl kullanıldığına dair detaylı bir değerlendirme yapılacaktır. Daha önce hazırlanan divan tahlillerinde koku maddeleriyle ve anberle ilgili genel değerlendirmelerde bulunulmuş ama ‘anber’ konusunda müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Anber, çok geniş bir konu olduğu için bu çalışma sadece ‘anber çeşitleri’ ile sınırlandırılmıştır. Anber çeşitlerinin, farklı dönemlerde nasıl kullanıldığını ve çeşitliliğini görebilmek için yüzyıl sınırlaması yapılmamıştır. Bunun için her yüzyıldan çok sayıda divan taranmış anber çeşitlerinin kullanım alanıyla ilgili beyitler tasnif edilmiştir. Bölüm başlıkları alfabetik sıraya göre listelenmiş, başlıklar altında ele alınan beyit örnekleri yüzyıllara göre kronolojik sıralanmıştır. Bazı başlıkların daha net görülebilmesi için değerlendirmeler tablo olarak gösterilmiştir. Konu için seçilen örnekler, sadece divanlardan seçilmiştir. Beyitlerin sonunda şairin mahlası verilmiş, tercih edilen metnin nazım şeklinin ne olduğu numarasıyla birlikte kısaltma olarak gösterilmiştir (Gazel: G.22/1, Kaside: K, 11/9 vb). Tasnif edilen beyitler incelenip tahlil edilmiş,

divan şiirinin ve şairinin penceresinden dönemin sosyal hayatında anberin yeri, önemi, kullanım alanı hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapılması hedeflenmiştir.

1. Anber Çeşitleri

Tüm medeniyetlerde kullanılan anberin, çok sayıda çeşidi vardı. Anber, çıkarıldığı bölgeye, bölgenin iklim şartlarına, denizin tuzluluk oranına, ısı durumuna, balığın özelliğine, çıkarılma esnasındaki şartlara ve çıkarıldıktan sonraki işlem aşamalarına göre değişiklik gösterirdi. Dünya pazarlarında kalitesine göre pazarlanır, kullanılacağı alana göre ticaret dünyasında yerini alırdı. Bu hususi maddenin kıymeti işlenişine göre değerlendirilmekteydi. Çok pahalı olduğu için zenginlerin dünyasında vazgeçilmez bir statü göstergesi sayılırdı. Her değerli üründe olduğu gibi anberin de üretimi esnasında bazı hilelere başvurulurdu. Anberi çoğaltmak için içine farklı maddeler karıştırılırdı. Anberin kalitesini test edip onaylayan uzmanlar sözü geçen hususiyetlere göre anber çeşitlerine farklı isimler verirdi.

Tarihi kaynaklarda tespit ettiğimiz anber çeşitleri şöyledir: Ak anber, anber-i ter (anber-i latif, taze anber), Hindî anber, Kâkûlî anber (diğerlerine göre görüntüsü kuru, kalitesi daha düşük olan parlak görünümlü gri anber.) Kerekî anber (Umman anberi), Mağribî anber (Endülüs diyarından çıkarılan kalitesiz, ucuz anber), Menâkirî anber (siyah bir kuşun gagasına yapışan anberlerle birlikte ölmesiyle elde edilen anber), nidd/mand (kötü kokulu anber), saf anber (anber-i hâm/anber-i nâb/ anber-i sârâ), Selâhitî anber (mavi anber, aşırı derecede yağlıdır, genellikle parfüm ticaretinde kullanılır), Semekî anber ispermeçet balığının karnından kesilerek alınan anber), Şihri anber (Eşşebî, ak anber, şemâme-i anber), zencî anber (Yıldırım, 2022: 354), (Çakır, 2021: 45,46).

Burada geçen anber çeşitlerinin tamamı divanlarda geçmemektedir. Şairlerin daha çok güzel kokulu ve kaliteli anber çeşitlerini kullanmayı tercih ettikleri düşük kalitedeki anber çeşitlerini kullanmaya rağbet göstermedikleri görülmektedir.

2. Divanlarda Geçen Anber Çeşitleri

Anber-i Hâlis

Anber-i Ter (anber-i latîf, taze anber)
Hindî Anber
Mağribî Anber
Mavi Anber
Saf Anber (anber-i hâim/anber-i nâb, anber-i sârâ),
Şihri Anber (Eşhebî, ak anber, şemâme-i anber)

a. Anber-i Hâlis

Ticari hayatta ulaşılması çok kolay olmayan anber, sadece koku sektöründe değil ilaç yapımında, kuvvet macunu yapımında da önemli bir yere sahipti. Hafızanın kuvvetlenmesinde, psikolojik rahatsızlıklarda, sınırları güçlendirme ve sakinleştirmede, ihtiyarlık hastalıklarında, felç hastalarının tedavisinde önemli bir yere sahipti (Sargon, 1991: 7). Afyon, safran gibi bitkilerle karıştırılıp afrodizyak ve ağrı kesici olarak kullanılırdı (Mat, 2010: 286). Divan şiirinde, anberin tababette kullanılması ile ilgili epey örnek mevcuttur. Divanlarda, 'anber-i hâlis' tamlamasının sadece sağlıkla ilgili olarak kullanılmış olması dikkat çekicidir. Bu sebeple anber-i hâlis saf anberden ayrı bir madde olarak ele alınmıştır.

Edirneli Nazmî'ye (ö.1585/86?) göre sevgilinin anber kokulu ayva tüylerini hayal etmek âşık için şifa vesilesidir. Çünkü ayva tüyleri, rengi ve kokusu münasebetiyle halis anbere benzer. Halis anberin kokusu ise insanı rahatlatır, kalbe ferahlık bahşeder:

Yârun nola her gâh hayâl-i hatın itsem
Zirâ ki virür kalbe ferah 'anber-i hâlis (Edirneli Nazmî, G.2085/4)

Nazmî'nin beytine benzer bir kullanıma Vusûlî Divanı'nda da rastlanmıştır. Vusûlî'ye göre güzelin anberle kokulanmış saçları, hâlis anberin kalbe huzur ve ferahlık vermesi gibi âşığın gönlünü sükunetli ve istikametli bir olgunluğa ulaştırmıştır:

Kıldı gönlümüzü ol zülf-i mu'anber hâlis
Getirir kalbe safâ ger ola 'anber hâlis (Vusûlî, G.87/1)

b. Anber-i Ter (Taze Anber)

Taze anber, çok değerli ve pahalı olduğu için sahte olma ihtimaline karşı bazı işlemlere tabi tutulurdu. Anber, ateş üzerinde bırakılarak sahte olup olmadığı anlaşılırdı. Eğer anber, kaynamayıp kazanın dibinde durgun bir çökelti şeklinde ondan bir parça bulunursa ve bu çökelti tuzlu olursa sahte olduğu, keskin kokusu etrafa yayılırsa gerçek olduğu bilgisine ulaşıldı (Şirvânî, 2023: 54).

Taze anber, divanlarda ‘anber-i ter’ tamlamasıyla farklı mecaz ve benzetmelerle kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte, güzelin saçları abîr, alnı ise taze yaban gülüdür. Abîr; sümbül, gül, iğde çiçeği, turunç, beyaz sandal ve anber gibi kök ve koku maddelerinin dövülüp, karıştırılmasıyla elde edilen özel bir kokudur (Özön, 1979: 4). Sevgilinin yanakları güle, yanağın üzerindeki beni de taze anbere benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte, övülen kişinin ilkbahara benzeyen tazeliği, güzel kokular ön plana çıkarılarak anlatılmıştır:

Abîr ü tâze nesrinden sana zülf ü cebîn ider
Gül-ile ‘anber-i terden sana hadd-ile hâl eyler (Ahmedî, G.180/2)

Sözleri şeker gibi tatlı, saçları taze anber gibi simsiyah ve güzel kokulu olan sevgilinin yanında âşığın canının zerre kadar kıymeti yoktur. Bu muhteşem güzellik karşısında âşığın varlığı ancak boş bir dedikodudan ibarettir:

Sözün şeker ü gîsûlarun ‘anber-i terdür
Cân kadri nedür kîl ile bu kâl arasında (Kadı Burhaneddin, G.1237/2)

Bir başka beyitte âşık, tecrid sanatıyla gönlünü karşısına alır ve ona bir tavsiyede bulunur. “Ey gönül, eğer denizin üstünde taze anber görmek istersen, (git) sevgilinin kâkülünün denize yansımaları seyret. Hayal âleminde sana huzur verecek bir manevi gezinti yap.” der. Beyitte, sevgilinin yüzü deniz, yüze düşen kâküller ise taze anber olarak düşünülmüştür:

Ey dil gözümde kâküli ‘aksin teferrüc it
Deryâda görmek ister isen ‘anber-i latîf (Hamdullah Hamdî, G.82/4)

Ahmet Paşa, duyduğu kıskançlığı veciz bir şekilde ifade eder. Sevgili, âşığın gözünün önündedir, âşık onu görür ama ona dokunamaz. Oysa sevgilinin zülfü her daim sevgilinin boynuna dokunmaktadır. Burada asıl kıskanılan şey sevgilinin boynuna dolanan ve tenine değen saçlarıdır. Klasik şiirde sevgilinin boynu, bazen beyazlığından dolayı ‘şem’-i kâfûrî’ye (kâfûrlu mum) benzetilir (Kufacı, 2020: 191). Şair, kâfûrlu mumu taze anberden kıskanıyor. Burada taze anberle sevgilinin saçları arasında bir ilişki söz konusudur:

Döyimez dide ki zülfün uzada boynuna el
Şem´i kâfûriyi gör´anber-i terden küniler (Ahmet Paşa, G.69/7)

Yaratılışın ve kâinatın güzelliklerinin tasvir edildiği bir kasidede, emsalsiz güzelliklerle donatılmış cihanın zeminindeki toprak, taze anbere, su kenarında yetişen nergisler de uğurlu, bereketli bir eyvana teşbih edilmiştir. “Eyvan, binaların ortasında bulunan ve iç avluya açılan üç tarafı kapalı, üstü tonoz örtülü bir mekândır” (Beksaç, 1995: 12). Anadolu-Türk evlerinde iki yanı iki oda ile sınırlanmış ve tek taraftan hayat ya da sofaya açılan mekâna da eyvan denir (Tanyeli ve Sözen, 2010: 105). Beyitte, koyu rengi münasebetiyle eyvan ve taze anber, sarı renk yönüyle de nergis ve altın sıva arasında anlam bağlantısı kurulmuştur:

Zemîni ´anber-i terden sıvası altundan
Kenâr-ı cûyda nergis huçeste bir eyvân (Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, K.26/15)

Revânî (ö.1523-24), Sultan Mahmud’un vefatı için kaleme aldığı mersiyesinde, üzüntüsünü cenaze merasimindeki ritüelleri kullanarak hüsn-i ta’lil yoluyla anlatmıştır. Şaire göre buhurdan, Sultan Mahmud’a karşı son vazifesini yapmak için cenazesinin uğurlandığı bu şerefli, kutlu mecliste kendini ateşlerde yakmıştır. Taze anber de temiz ahlaklı sultanın yasını tutmak için karalar giymiştir.

Padişah veya hanedandan herhangi bir kimsenin cenaze merasiminde, cenaze yıkanırken ya da cenaze sonrası dinî ritüellerde buhur yakılırdı (Ertuğ, 1999: 150). Sultanın naaşı yıkanırken cenazeye su döküldükçe görevliler, ellerindeki gümüş buhurdanlarla ölenin etrafında dönerlerdi. Buhurdanlardan yükselen öd ve anber kokuları etrafa yayılırdı (Ortaylı, 2008: 78).

Tayyib ahlâkıyîçün ´anber-i ter geydi siyâh
Bezm-i garrâsı içün odlara yandı micmer (Revânî, M.2-III/5)

Lâzikî-zâde Feyzullah Nâfiz (ö.1767), taze anberle ilgili orijinal bir benzetme yapmıştır. Sevgilinin çenesine anber-laden karışımından kondurulmuş yapma beni, çini Hâtâyî fincan üzerine yapıştırılmış kabartma süse benzetmiştir. Söz konusu beytin tamamı geleneksel süsleme sanatlarıyla kurgulanmıştır. Hatâyî motif, geleneksel Türk süsleme sanatlarında, özellikle tezhip, çini, cilt ve tekstil sanatlarında severek ve yoğun olarak kullanılan bir motif çeşididir

(Karaca, 2021: 7084). Şair, sevgilinin çenesini Hatâyî motifli fincana, çene üzerindeki taze anberi de (sunî ben) çini desenlerinin üzerinde kabartma teknikle yerleştirilmiş süse benzetmiştir:

Bün-i zekanda degil müşk-i Çînî-i hâli
Yapışmış anber-i ter bir Hatâyî filcândır (Lâzikî-zâde Nâfız, G.162/2)

c. Hindî Anber

Hindistan'ın anberle olan ilgisi çok eskilere dayanmaktadır. IX. yy.da Ebû Zeyd es-Sîrâfî, bazı Müslüman seyyahların Çin, Hindistan, Horasan ve Arabistan'ın güney kıyıları ile Zengibar ve diğer bazı ülkelere yaptıkları seyahatlerini anlattığı *Ahbârü's-Sîn Ve'l-Hind* isimli seyahatnâmede (Cilacı, 1998: 493) Kızıldeniz sahillerinde görülen anberlerin buraya Hind denizinden geldiğini söyler. (Ebu Zeyd, 2012: 67)

Klasik Türk şiirinde anberin ana vatanının Hindistan olduğu şiirlerde sık sık kullanılmıştır. Anber çıkarılan coğrafyalar arasında beyitlerde en fazla geçen ülke Hindistan'dır. Hindî anber, kaynaklarda sevgilinin saçları, beni, ayva tüyleri, en çok da kokusuyla ilgili olarak geçer. Bunun yanında; ticari bir meta olması, Osmanlı-Hindistan arasındaki siyasi münasebetlerde resmî hediyeleşme ve haberleşmelerde kullanılması, İslam ve Hindü inancıyla dinî ritüellerle ilgili olarak ele alınması yönüyle karşımıza çıkar.

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin anber kokulu saçını arzulayan âşıklara, anber diyarı olan Hindistan'a sefere çıkmaları tavsiye edilir. Âşık için sevgiliye ulaşmak, onun anber kokulu saçlarına kavuşmak Hindistan'a gitmek kadar zorludur:

Anber saçun hevâsına dilden düşenlere
Hindüsîtân diyârına cânâ sefer gerek (Adnî, G.45/3)

Hindistan'ın Osmanlı Devleti ile münasebeti 15. yy.ın ortalarında gelişmeye başlar. Tarihi vesikalarda, bu münasebetin 17. yy.da epey geliştiği ve iki ülkenin hükümdarlarının birbirlerine karşılıklı hediyeler gönderdikleri kayıtlıdır. Hindistan'dan Osmanlı Devleti'ne gönderilen hediyelerin arasında 'anber' önemli bir yere sahiptir. Resmî bir belgede, Hint elçisinin padişaha birbirinden değerli hediyeler getirdiği görülüyor: Yirmi şişe amber-i şahî, iki şişe itr-şahî, kârhane-i evvel işi şal seccade... İki kapıcı tarafından taşınan iki küçük sandık ak anber (her sandıkta yarım kantar ak anber) vs. (Açıkgöz Ünyay, 2018: 1684-1685). İki ülke arasında gerçekleşen siyasi

hediyeleşmelerin beyitlere de yansıdığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitte, sevgilinin yanağı üzerindeki anber kokulu ben, Hindistan'dan Osmanlı ülkesine gelen Hindî anbere benzetilmiştir:

‘Arızı üstinde cânânun bu hâl-i ‘anberin
Rûma gelmiş tuhfe-i Hindûstanîdür gönül (Şâhî, G.87/3)

Sevgilinin göz kamaştırıcı güzelliğiyle karşılaşan güneş ve ay, onun güzelliği karşısında aciz kalır. Bu eşsiz güzellik karşısında kendini yetersiz hisseden biri daha vardır: Hint anberi. Güzel kokusuyla meşhur olan Hint anberi, sevgilinin zülfünün kokusunu görünce ona imrenir, adeta kendi kokusunu küçük görür:

Hüsnüne olsa mukâbil mihr ü mâh olur hacil
Bûy-ı zülfüne şehâ Hindû-yı ‘anber imrenür (Muhibbî, G. 752/3)

Gönül, sevgilinin ayva tüylerinde ve beninde bir nebze de olsa vefanın kokusunu arzu eder. Mahbubun yüzündeki ayva tüyleri ve ben, siyah rengi ve kokusundan dolayı Hindistan anberi olarak düşünülmüştür. Âşığın hasret dolu gönlünün vefa kokusuna talip olan gönül sanki Hind ülkesine gider, anber arar:

Hatt u hâlinde vefâ bûyına dil tâlib olur
Güiyâ memleket-i Hind’e varur anber arar (Mânî, G. 28/4)

Sevgilinin yanağının üzerinde anber kokusu saçan ben, sıcak bir havada güneşe karşı uykuya dalmış Hintli bir tacire benzer. Anber ile ilgili beyitlerin çoğunda anber satıcıları Hintli tacirlerdir. Bunda anberin Hindistan menşeli olmasının yanında Hint halkının ten renginin esmer olmasının da etkisi vardır. Şairler genellikle anber, koku, siyah renk ve Hindistan’ı bir arada kullanırlar:

Görenler hâl-i ‘anber-bârunı ruhsârun üstinde
Didiler âftâba karşı varmış hâba bir Hindû (Süheylî, G.282/2)

d. Mağribî Anber

İspanya kıyılarından çıkarılan Mağribî anberin Yemen ve Hindistan anberinden daha düşük kalitede olduğu ifade edilmektedir (Yurtseven, 2024: 280). Mağribî anber, tacirler tarafından Mısır’a getirilmiştir. Diğerlerine göre

makbul olmayan bu anber türü bazen görünüş olarak Şihri anberle karıştırılmıştır (Çakır, 2021: 47).

Aşağıdaki beyitte şair Mağribî anberi tevriyeli kullanmıştır. Ay yüzlü güzelin saçının kıvrımları yanağındaki benin etrafını çevreleyince ortaya güzel bir tablo çıkar. Divan şiirinde sevgilinin cemali hazine olarak düşünülür. Zülfün kıvrımları arasında kalan ben, hazinenin yanı başında anberle tütsü yapan bir Mağribî'ye benzetilmiştir. Bu beyitte, yapılan tütsünün Mağribî anberle yapıldığı anlaşılmaktadır. Eski zamanlarda hazinelerin saklanması veya ortaya çıkarılmasında tılsımlı sözlerle sihir yapılırdı. (Karaman, 2015: 258) Klasik Türk şairleri Mağrib diyarını hazinelerin bulunduğu ve bu hazineleri ortaya çıkarmak için birtakım sihir uygulamalarının yapıldığı büyümlü bir diyar olarak ele alırlar (Çetin, 2018: 38). Kara yüzlü büyücüler için Mağribî sıfatı yaygın kullanılan bir sıfattır. Fasihî'nin beytinden bu tılsımların yapımında anber kullanıldığı anlaşılmaktadır:

Halka-i zülfünde hâlün gördüm ey meh-rû didüm
Güiyâ bir magribî 'anber yakar gencînde (Fasihî, G. 284/4)

e. Mavi Anber

Taradığımız divanlarda her ne kadar doğrudan mavi anberi karşılayan kelime ve tamlamayla karşılaşmamış olsak da sümbül-anber, menekşe-anber geçen beyitlerde kastedilen anberin, anber çeşitlerinden mavi anber olduğu kanaatindeyiz. Bu sebeple mavi anberi ayrı bir başlık altında değerlendirmenin daha uygun olacağını düşündük. Mavi anber, diğer bir deyişle mavi kehribar, "gösterişli rengi, az bulunuşu, renginin oluşumunun ilginçliği nedeniyle büyüleyici bir süs taşı olmuştur. Reçinenin yer altında gömülü kaldığı süreçte meydana gelen bir volkanik patlama sonucunda oluşan kızgın lavların üstten akıp geçmesi sırasında sıcaklık etkisi ile ilk rengin önce yeşile sonra maviye dönüştüğü iddia edilir."² Kaynaklarda Hindistan'ın Sofala bölgesinde imal edilen, Selâhitî anber olarak anılan aşırı yağlı bir anberin de mavi renkte olduğu ve özellikle gâliye yapımında kullanıldığı bilgisi mevcuttur.

Nesimî Divanı'nda gülün üzerinde dağınık duran sümbül, anber sıfatlı olarak tasvir edilir. Bu beyitte sümbül, rengi yönüyle anbere benzetilmiştir:

²https://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Kehribar%20Ta%C5%9F%C4%B1n%C4%B1%20%C4%B0%C5%9Fleme.pdf ET: 28.08.2024

Şol gül üzre dağılan anber sıfatlı sünbüle
Anber ü reyhan aceb yâ müşk-i ter dersem n'ola (Nesîmî, G.391/3S317)

Aşağıdaki beyitte şaire göre menekşe rengindeki saçlar hareket ettikçe, ham anber döker gibi etrafa güzel kokular yayar. Alna büklüm büklüm dökülen saçlar da misk saçar. Burada, menekşe ve sünbül, maviye ve laciverde çalan renklerinden dolayı muhtemelen mavi anberle ilgili düşünülmüştür. Ham anber, sevgilinin saçlarının kokusunun yanında, saçının kıvrımlarını da hissettirmek için -kelimenin yazılışındaki benzerlikten dolayı-tevriyeli kullanılmıştır:

Yine gîsû-yı benefşe döküben ‘anber-i hâm
Sünbülün turreleri misk-feşân olsa gerek (Karamanlı Aynî, G. 293/5)

Güzelin saçlarının, şekli, kokusu ve rengi yönüyle sünbüle benzetildiği malumdur. Aşağıdaki beyitte şair, güzelin saçlarını Hindistan’dan gelen anber olarak düşünmüştür. Bunun karşısında yanağındaki beni ve ayva tüylerini de Rûm diyarının dilberlerine benzetir:

Sünbülün Hind vilâyetlerinün ‘anberidür
Ruhdaki hâl ü hatun Rûm ili dilberleridür (Mesihî, G.44/1)

f. Saf Anber (Anber-i Hâm/Anber-i Nâb/ Anber-i Sârâ)

Divan şiirinde anberle ilgili en fazla tercih edilen anber çeşidi saf anberdir. Saf anber, her dönemde anber-i hâm, anber-i nâb, anber-i sârâ tamlamalarıyla karşımıza çıkar. Bu tamlamaların tamamı aynı anlama geldiğinden çalışmamızda ayrı maddeler halinde ele alınmamış, daha çok saf anberin nasıl kullanıldığı üzerinde durulmuştur.

Anber, ilk çıkarıldığı zaman o kadar güzel kokmaz. İlk çıktığında rengi siyah ya da koyu kahvedir. Bazı kaynaklarda rengi için ‘siyaha maildir’ ibaresi geçer (Kaplan, 2021:72). Kurudukça, tuzlu deniz suyuyla ve güneş ışınlarıyla temas ettikçe, bekledikçe rengi koyulaşır, kokusu güzelleşir. Yoğun hali insanı rahatsız etse de seyreltildiği zaman çok güzel kokar.³ Saf anber, başta misk olmak üzere çok sayıda koku maddeleriyle karıştırılarak farklı koku terkiplerinde kullanılır.

Saf Anber/ Ateş, Buhur, Buhurdan

³ <https://www.youtube.com/watch?v=6tLo0A86qHo>, (E.T.: 02.11.2023)

Saf anber, başta parfüm sanayisi olmak üzere -çeşitli maddelerle birlikte- tıp, eczacılık, kimya, gastronomi vb. farklı alanlarda kullanılır. İçerisinde anber kullanılan kokular, kalıcılığını uzun süre muhafaza ettiği için parfüm imalatında kokuyu sabitleme işlemi saf anberle yapılırdı. Saf anber çok serttir ve sadece ısıyla açılabilir. Büyük ihtimal bu özelliğinden dolayı buhur yakılmasında çok tercih edilmiştir.

Saf anber, klasik Türk edebiyatında daha çok buhurla ve buhurun yakıldığı kap olan micmerle ve ateşle birlikte kullanılır. (Pala, 1995: 37)
Aşağıdaki beyitte, âşığın gönlünde aşktan dolayı İbrahim'in ateşi yanmaktadır. Bu ulvî, mukaddes ateşi tutuşturan, sevgilinin saf anbere benzeyen zülûfleridir. Şair, beyitte âşığın gönlünü, aşk ateşiyle yandığı için buhurdana, sevgilinin siyah zülûflerini de rengi ve kokusu yönüyle saf anbere benzetmiştir:

Yandı gönülümde İbrâhîm 'odı

Çünkü zülfi 'anber-i sârâ durur (Kadı Burhaneddîn, G.963/ 2)

Osmanlı Devleti'nde günlük hayatın bir parçası olan buhur geleneği, şairlerin sanatında da önemli bir yere sahiptir. Anber, her divanda mutlaka buhur, buhurdan (micmer), ateş kavramlarıyla birlikte kullanılmıştır. Osmanlı sosyal hayatında, resmî ve gayr-i resmî merasimlerin tamamında buhur-tütsü yakma geleneği çok yaygındı. Mevlidlerde, sakal-ı şerif merasimlerinde, hafızlık törenlerinde, iftardan önce, devlet törenlerinin tamamında farklı karışımlarla buhur yakılması adettendi (Gedük, 2013: 131). Bu törenlerde kullanılan buhur karışımları arasında anber, olmazsa olmaz bir maddeydi. Mesela; "misk, kitre, pelesenk ve öd ağacı yağı, gül yağı, kömür tozuyla yapılan buhurların saf anber kabuğu, anber, ardıç tohumu, günlük, sandal tozu gibi cinsleri vardı" (Abdülaziz Bey, 1995: 87). Buhurun bir çeşidinde "Anber tozundan yoğrularak mum haline getirilen madde micmere dikilerek yakılırdı" (Pakalın, 1970: 532). Şairler, anberle buhur yakma geleneğinin tüm ayrıntılarını sanatlarında kullanmış, bu konuda orijinal söyleyişler yakalamışlardır.

Aşk buhurunda can buhuru yandığı zaman ne Tatar'ın miskine ne de saf anberin kokusuna ihtiyaç olur. Burada saf anber ile Tatar miski aşk ile mukayese amaçlı kullanılmıştır. Saf anberin kıymeti arka planda, kıymetinin azlığı ile ele alınmıştır:

Yakarlar micmer-i işka gönül çün cân buhûrından
Niderler müşg-i Tâtârı niderler ‘anber-i nâbı (Revânî, G.458/2)

Osmanlı döneminde buhur yakma geleneğinin sosyal hayatta önemli bir yeri vardı. Sarayda kullanılan güzel kokuları temin etmek için oluşturulan resmî vazifeli gruba “Cemaât-i Buhurcıyân-ı Hâssa” denirdi. 16. ve 18. yüzyıldaki buhurculara karşılık “Cemaât-i Amberîne” grubu bulunmaktaydı. Buhurcuların 16. yüzyılda padişaha vermiş oldukları hediyeler arasında “bir kutu fitil buhur, bir top amber, bir sepet buhur yağı” gibi çeşitli hediyeler bulunmaktaydı (Gedük, 2013: 130-131).

Nefî (ö.1635), dönemin padişahını methettiği “*Der Medh-i Sultân Ahmed Hân*” başlıklı kasidesinde padişah meclisinde kullanılan buhurdanda tütsü olarak yakılan üd ile anberin Hindistan şâhı tarafından verildiğini söyler. Nefî’nin bu beyiti 17. yy.da iki devlet arasındaki hediyeleşmelere kaynak teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir:

Micmer-fürûz-ı bezmine hod üd u anberi
Şâhenşeh-i memâlik-i Hindûstân verir (Nefî, K.5/40)

Nesim rüzgârı, bahar mevsiminde hafif esen ılık bir rüzgârdır. Divanlarda daha çok güzel kokularla birlikte geçer. Çünkü ‘enfâs-ı nesim’ adı verilen rüzgârın, cihanı güzel kokularla doldurduğuna inanılır (Kurnaz, 1987: 500). Nefî, nesim rüzgârını bu özelliğinden dolayı buhur yakan bir buhurcuya, laleyi de şeklinden dolayı buhurun hazırlandığı havana benzetir. Şaire göre nesim rüzgârı, gül meclisinde buhur yakmak için lale havanında ham anberi dövmeden kullanmayı tercih ediyor. Gül meclisinin çok daha güzel kokmasını arzu ediyor. Çünkü işlem görmeyen, dövülmeden kullanılan ham anberin kokusu işlenmiş ya da bir karışımda kullanılmış anbere göre daha yoğundur:

İtrsüz olmağ için bezm-i güle dahi nesim
Hâven-i lâlede sahk etmez idi anber-i hâm (Nefî, K.50/32)

Sevgilinin yanağı üzerindeki ayva tüyleri (hatt), siyah renkli olduğu için genellikle misk ve anber gibi güzel kokularla birlikte ele alınır. Sevgilinin yanağındaki hatlar ateş üstüne konulan saf anbere benzetilmiştir. Yanağın kırmızılığı ateş, ayva tüyleri de tütsü yakmak için ateşe atılan anber olarak düşünölmüştür:

Degül ruhında hat-ı müşg-fâm ey Yârî
Komışlar âteşün üstinde anber-i sârâ (Yârî, G.5/5)

18. yüzyıl şairlerinden Tekirdağlı Lutfî (ö.?), saf anberi -tarihten günümüze önemli bir ritüel olan- cenaze merasimlerinde buhur yakma geleneği ile birlikte kullanmıştır. Ölüm törenlerinde buhur yakma geleneği, çok eski dönemlerden günümüze pek çok millette ve inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir. Eski Ön Asya toplumlarının cenaze törenlerinde de tütsü yaktıkları kaynaklarda geçmektedir (Mutlu, 2021: 223). Eski Türk geleneklerinde cenaze törenlerinde matem işareti olarak tütsü kullanılmış ve tütsülü matem meşalesi yakılmıştır. (Togan, Kara & Baysal, 2006: 126) Anadolu’da çok yerde ölü, yıkanmak için teneşir tahtasına konduğunda kötü kokusunu gidermek için buhur yakılır ve üç beş defa ölünün etrafında gezdirilir (Örnek, 1971: 50). Tekirdağlı Lutfî, “Eğer sevgilinin hayalini arzu ederken ölürsem, cenazem giderken naşımın önünde saf anberden tütsü yaksınlar” diyor. Şairin vasiyet mahiyetinde bu arzusu daha çok eski Türklerde cenazenin önünde tütsü yakılması geleneğini hatırlatmaktadır. Şairin naşımın önünde saf anber yakılmasını istemesi, büyük ihtimalle anber-i sârânın sevgilinin kokusunu hatırlatmasından dolayıdır. Âşık, hayattayken vuslatına teşne olduğu sevgilinin kokusunu hatırlatan anber kokusuyla ebediyete gitmek istiyor:

Eger kim ârzu-yı hayâl ile ölürsem ey Lutfî
Giderken na‘şım önünde yakalar anber-i sârâ (Lutfî, G.19/1-5)

Lutfî, başka bir beytinde saf anberi -son dönem Osmanlı hayatında önemli gelişmelerle birlikte anılan- fesle birlikte ele almıştır. Sevgilinin başına giydiği beyaz fes, gümüşten imal edilmiş buhurdana, fesin etrafına sardığı puşi ise buhurdan üzerine konulmuş saf anbere benzetilmiştir. Osmanlı Devleti’nde bazı askerler fesin üzerine ucu saçaklı puşi sarardı (Mahmut Ş. Paşa, 1983: 73). Tarihi kaynaklarda beyaz fes ve sim fes, iki ayrı fes çeşidi olarak geçmektedir. Kadınların terekelerinde; sim fes, sırma fes, sırma işlemeli beyaz fes ve kebir fes gibi feslerin kullanıldığı bilgisi vardır (Özlü, 2004: 114). Burada adı geçen beyaz fes büyük ihtimalle kaynaklarda sim fes olarak geçen festir. Beyitten de anlaşıldığına göre fesin etrafına sarılan püsküllü kumaş parçasının rengi siyahtır. Puşi, bu sebeple anberle bağlantılı olarak kullanılmıştır:

Dedi Lutfî beyâz fes üzre püşisin görüp yârin
Sanasın micmer-i sim üzre konmuş ‘anber-i sârâ (Lutfî, G.8/7)

Sünbül-zâde Vehbî, gönlünü micmere, aşkının ateşini eserine, sözlerini de saf anbere benzetir. Şiirlerinin adeta anber yakılan buhur misali etrafa güzel kokular saçmasıyla iftihar eder:

Micmer-i dilde olursa eser-i âteş-i aşk
Neşr eder râyahasın anber-i sârâ-yı sühan (Sünbül-zâde Vehbî,
K.64/14)

Saf Anber/Ben (Hâl)

Saf anberin rengi siyah olduğu için saç, ben, ayva tüyü, kaş, gece gibi siyah renkli unsurlara teşbih edilir. Sevgilinin beni; siyah rengi, kokusu ve şekli itibarıyla farklı benzetmelerle ele alınmıştır. Osmanlı döneminde kadınların geleneksel süslenme anlayışında ‘ben’ in önemli bir yeri vardı. Eğer kadının yüzünde ben yoksa ya da eksikse bu eksiklik mutlaka suni benle tamamlanırdı (Yentürk, 2009: 351). Bu yapay bene ‘hâl-i ârizî’ de denilirdi (Çetinkaya, 2010: 78). Suni ben için laden zankı (laden denilen çalının reçinesi) ile güzel kokulu bir madde olan anber karışımından elde edilen hamur henüz yaşken koparılır, küçük parçalar halinde yüze yapıştırılırdı (Erdem, 1991: 7-8). Anberle karıştırılan ‘lâden’ maddesi, Girit Adası’nda yetişen bir çalıdan çıkan bir zankın balmumu kıvamına getirilmesiyle elde edilmekteydi (Koçu, 1967: 33). Benin hem renginin siyah olması hem de yapma bende anber kullanılması, ben geçen beyitlerde anberin sıkça tercih edilmesine sebep olmuştur. Klasik şiirimizde, sevgilinin yanakları kırmızı olduğu için ateş gibi düşünülür. Yanağındaki beni ise şekli ve renginden dolayı saf anbere teşbih edilir. Beyânî (ö.1597), sevgilinin güzellik unsurlarıyla karanlık bir akşamda yakılan, etrafa kokuların yayıldığı bir buhur ve buhurdan tablosu resmetmiştir. Bu tabloda sevgilinin yüzü buhurdan, yanakları buhuru tutuşturan ateş, beni de buhur için yakılan saf anber olarak ele alınmıştır. Sevgilinin bu yakıcı hayali, âşığın bitmek tükenmek bilmeyen uzun karanlık gecelerini aydınlatır. Sevgilinin yanağının ateşiyle tutuşan anberli ben, güzel kokular hissedilmesine vesile olur:

Yakınca ‘anber-i sârâ-yı hâlün âteş-i ruhda
Mu‘attar eyledün zeyl-i şeb-i yeldâ-yı deycûrı (Beyânî, G.784/4)

Nedîm ise şüh edasıyla bir heykel kadar güzel olan sevgiliyi çeşit çeşit kokular satan attâr olarak tasavvur eder. Güzellik dükkânının attârı olan sevgilinin yanağındaki beni, rengi ve kokusu yönüyle ham anbere benzetilir. Şair, gönül verdiği güzelin beni için: “Anber olsun da nasıl olursa olsun, ham olsun,

önemli değil” der. Şairin bu sözlerinden iki anlam çıkarmak mümkündür. Birincisi, şiirin yazılmasına vesile olan muhatabın yaşı oldukça küçüktür. İkincisi ise; Nedîm’in dönemde de ham anber, sevgili gibi el değmemiş (işlenmemiş) bir varlık için kıyas unsuru olacak kadar değerlidir. :

Ey büt-i attâr bana hâl-i müşğînin gibi
Anber olsun da biraz hâm olsa da mâni‘ değil (Nedim, G.74/5)

Saf Anber/ Hatt

Saf anberin, sevgilinin ayva tüyleriyle ilgili beyitlerde de rengi ve kokusu yönüyle yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür. Ayva tüyleri sanki anberle yazılmış gibi etrafı güzel kokulara gark eder (Erdoğan, 2013: 247).

Hayâlî’nin (ö.1556-57) bir beytinde dünya üzerinde hakiki saf anberi satan bir tacir yoktur. Bu kıymetli koku maddesini sadece sevgilinin misk kokulu ayva tüyleri satar. Bunun yanında yanakları şefkat ve muhabbet, benleri de sevda satmaktadır. Divan şiirinde sevgilinin en büyük sermayesi olan güzellik, zaman zaman müşterilerine pahalı şeyler satan bir pazar, bir dükkân olarak tasavvur edilir. Eski zamanlarda, kumaş, mücevher, koku vb. satan hususi pazarlar kurulurdu (Tolasa, 2001: 145). Halk en önemli ihtiyaçlarını buralardan giderirdi. Ticari hayattaki bu canlılık şairlerin şiirlerinde çeşitli sembollerle kendini gösterir. Beyitte “satmak” fiilin kattığı anlamlar da önemlidir. İlk mısradaki satmak fiili ‘kendini olduğundan değerli göstermek üzere caka satmak’ anlamında da kullanılmıştır. İkinci mısradaki ise ‘davet etmek, haber vermek olarak ele alınmıştır:

Hatt-ı miskînün lebünde ‘anber-i sârâ satar
Ruhların mihr ü mahabbet benlerün sevdâ satar (Hayâlî Bey, G.171/1)

Edirneli Nazmî Divanı’nda, sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri Anadolu diyarına saf anber satmaya gelmiş Hintli bir tacire benzetilmiştir. Hindistan, anber çıkarılan ve anber ithal edilen ülkelerden biri olduğu için beyitlerde sık sık anberle birlikte kullanılır. Hintlilerin ten renginin normalden daha koyu olması ile anberin rengi arasında gizli ya da açık ilgi kurulur:

Tâcir-i Hindûdur hâlün ‘izârunda kim ol
Rûma gelmişdür hatundan ‘anber-i sârâ satar
(Edirneli Nazmî, G. 2034/7)

Klasik Türk şiirinde güzellik, bazen bahar olarak düşünülür. Sevgili o kadar güzeldir ki âşık bu güzellik karşısında hayret eder, çaresiz kalır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini neye benzeteceğini bilememiş, şaşkına dönmüştür. Baharda çıkan karıncaya, yeşil çimene, sayfaya yazılmış yazıya ve saf anbere benzetmiştir Anber-i sârânın son benzetme olarak tercih edilmesi boşuna değildir. Süheylî (ö.1633-34), hat için yaptığı benzetmelerde en çok da anberi vurgulamak istemiştir. Çünkü yukarıdaki unsurların tamamı güzel kokuyla ilgili kavramlardır. Karınca 'Mühr-i Süleymânî' olduğu için, satıra yazılan yazı da güzel koktuğu için beraber ele alınmıştır. Çünkü eskiden mühürlere de hat için kullanılan mürekkebe de içine anber eklenen bir koku terkibi konulmuş:

Mûrlar mîdur bahâr-ı hüsnüne çıkmış yahûd
Hat mîdur ya sebze mi ya 'anber-i sârâ mîdur (Süheylî, K.47/10)

Daha önce bahara, pazara benzetilen güzellik bu defa deniz olarak ele alınmıştır. Cihân sakinlerinin aklını başından alan o şuh güzelin yanağında etrafa güzel kokular saçan şey, ayva tüyleri değil de sanki güzellik denizinin yüzüne çıkmış işlenmemiş saf anberdir:

Degül rûyında ol şûh-ı cihânun hatt-ı müşk-âsâ
Melâhat bahrinün çıkmış yüzine 'anber-i sârâ (Hâletî, G.8/1)

Aşağıdaki beyitte şair, ham anber ile kendisi arasında bir ilişki kurmuştur. Bu ilişkiyi de sevgilinin ayva tüyleri aracılığıyla resmetmiştir. Âşık, ayva tüylerinin gamıyla ham anber gibi yanmakta bu vesileyle pişmekte olgunlaşmaktadır:

Şimdi yanmakta gam-ı hattun ile Yahyâves
Dahı çok puhte olur pâdişehim anber-i hâm
(Şeyhülislam Yahyâ, G.235/5)

Saf Anber/ Kaş

Anber-ben ilişkisinin anlatıldığı bölümde, misk ve anberin laden zamkıyla birlikte karıştırılarak bununla da sahte ben yapıldığından bahsedilmişti. Kadınlar, güzel kokulu bu karışımdan sahte kaş da yaparlardı (Çakır, 2021: 3). Ahmet Paşa, saf anberi sevgilinin yaya benzeyen kaşlarıyla kıyaslar. Sevgili, yaya benzeyen kaşlarıyla muhababına bir nazar eder, sevgilinin eşsiz güzelliği karşısında anber-i nâb toz olur yani toz kadar değersiz kalır ya da

oradan hızla uzaklaşır. Burada şair, kaş ile anber-i nâb; müşteri ile toz olmak arasında hüsn-i ta'lil sanatı yapılmıştır. Divan şiirinde kaşla ilgili beyitlerde genellikle misk ve anber, anberli miskli tozlu keman (anberîn, miskîn keman) kavramları birlikte kullanılmıştır. Şairler saç, kaşa, bene, sakala koku sürme geleneğini okuyucuya sanatlı bir üslupla anlatmak için farklı kullanımlara başvurmuştur. Kaşın yay ile benzerliği malumdur. Özellikle sevgilinin kaşlarının yaya benzetilmesi hâlinde kaşlar ısrarla misk yahut amber tozlu bir yay olarak nitelendirilir (Şentürk, 2016: 319). Beyitte 'toz olmak' deyimiyle farklı çağrışımlar hedeflenmiştir. Yayların nem ve ısıdan zarar görmemesi için yayın kabzası üzerine sürülen kayın ağacı kabuğuna ve kirişine de toz adı verilmektedir (Pala, 1995: 543). Bu işlem yapılırken yayların güzel kokması ve bu kokunun kalıcı olması için kullanılan yapıştırıcı maddeye anber ve misk karıştırılmaktadır (Coşkun, 2023:122). Üçüncü olarak da çok pahalı olan anbere toz katarak miktarının çoğaltılmasına da işaret edilmiştir:

Kaşun bir kavs çekdi müşteriye
Ki toz olmuşdur ana 'anber-i nâb (Ahmet Paşa, G.13/3)

Saf Anber/Saç

Divan şairleri, saç ile saf anberi her dönemde hem rengi hem de güzel kokması yönüyle birlikte kullanmışlardır. Sevgilinin diğer güzellik unsurları ile kıyaslandığında saç ile anberin daha fazla birlikte kullanıldığı görülmektedir. 15. yy.ın önemli şairlerinden Ahmedî (ö.1412-13), saf anberle saç, saba rüzgârını da kullanarak renkli bir hayalle okuyucusuna aktarmıştır. Bilindiği üzere saba rüzgârının pek çok özelliği yanında en önemli görevlerinden biri güzel kokuyu etrafa taşıması, dağıtması ve yaymasıdır. Saba rüzgârı sevgilinin güzel kokan saçlarını çözer, dağıtır, uçurur. Ahmedî'ye göre saba rüzgârı -ilim tahsil eden bir şahıs misali- seher vakti sevgilinin saçlarının özelliklerini okurken, bahçelerde esen havanın dimağı saf anberle dolar. Saf anberin kokusu tüm tabiatı mest eder. "Ağaçların gölgesi, kâğıdın satırları, amberli mürekkeple yazılması sebebiyle şiirler, kalemler ya amber kokar ya da amber gibi koyu renklidir" (Özlük, 2024:589). Burada yazı esnasında sayfalara ve mürekkebe koku karıştırma geleneğine işaret edilmektedir. Kitabın sayfalar aralandıkça etrafa güzel kokular yayılmaktadır:

Sabâ saçun sıfatından ohır-iken bir bâb
Çemende toldı hevânun dimâğı 'anber-nâb (Ahmedî, G.61/1)
Âşığın sevgiliden murat alma duygusu öyle boş bir hayal değildir. Onu arzu etmesi için sayısız sebebi vardır. Sevgilinin sînesi saf gümüş, saçları saf anber, dudakları saf şaraba benzer:

Sinesi vü zülfidür dahı lebi yârun murâd
Sîm-i hâm u ‘anber-i hâm şarâb-ı hâmdan (Edirneli Nazmî, G. 4983/2)

Sevgilinin zülûflerinin kokusu, âşîğın aklını başından almıştır. Âşık, gece sevgilinin zülfünü dağıtıp kendini perişan eden saba rüzgârından davacı olur. Saba rüzgârı gelsin de neye sebep olduğunu görsün, der. Zülûf kokusunun ne kadar sarhoş edici olduğunu anlatmaları için de ham anber ve Hıta miskini şahit olarak çağırır. Çünkü sevgili zülûflerine bu iki kokuyu sürmüştür. Dağılan zülûf hem amber hem miskten daha güzel kokar:

Gice zülfün perişân eylemiş bâd-ı sabâ gelsün
Bilüp miskînligin hâm ‘anber ü müşk-i Hitâ gelsün
(Peşteli Hisâlî, G.318/1)

Saf Anber/Şair, Şiir

Şairler, kasidelerin fahriye bölümlerinde, gazellerde, sanatlarıyla ilgili değerlendirme yaptıkları beyitlerde kendi şiirleriyle saf anber arasında benzerlik kurarlar.

Ahmet Paşa, sanatıyla övündüğü bir beyitte, saf anberi, ateş ve buhur ile birlikte kullanmıştır. Ona göre, sevgilinin âlemi aydınlatan, muhatapların gönlüne ferahlık veren saçları üzerine yazdığı şiirler, saf anber üzerine konulan ateş gibidir. Şairin sözleri buhur misali etrafa güzel kokular saçır:

Dir gören eş‘arumı ol zülf-i pür-tâb üstine
Bu ne âteşdür ki düşdi ‘anber-i nâb üstine (Ahmet Paşa, K.16/8)

Nevî (ö.1599), şiirinin başka şairlerin sözleriyle kıyaslanmasının doğru olmadığını söyler. Çünkü onun şiirinin yanında diğer şairlerin şiirleri soğana benzer. Kendi şiirleri de saf anber gibidir. Zira soğan kokusuyla saf anber kokusunun kıyaslanması abestir:

Benüm sen nazmumı iller kelâmına kıyâs itme
Piyaz ile kaçan bir ola bûy-i ‘anber-i sârâ (Nevî, K. 4/17)

Bâkî de (ö.1600) kasidelerinden birinde Nevî’nin beytine benzer bir beyit kaleme almıştır. Bâkî’ye göre başka şairlerin şiirleri olgun olabilir ama onların nazmı olgun soğan gibidir. Olgun soğan ne kullanılır ne de kokusuna tahammül edilir. Kendi şiirleri ham olabilir ama ham anber gibidir.

Olgunlaşmamış olsa da saf anber gibi güzel kokar ve değerlidir. Yani şair, burada daha önce başkası tarafından kullanılmamış bikr-i mana içeren sözleri için de ham kelimesini tercih etmiştir:

Puhtedür gayrılar eş'âr-ı veli puhte piyâz
Hâm anberdür eger hâm ise de bu eş'âr (Bâkî, K.18/50)

Süheylî, sanatıyla övünürken deniz ve anber arasındaki münasebeti kullanmayı tercih etmiştir. Şiirinde kullandığı her sözü, belâgat deryasından çıkarılan bir inciye, her bir nefesini de saf anbere benzettir:

Her bir sühenüm bir dür-i deryâ-yı belâgat
Her bir nefesüm olsa n'ola 'anber-i sârâ (Süheylî, K.48/72)

Fahriyede üstad olan Nefî de kendi sözündeki kudreti ifade etmek için kıyas unsuru olarak saf anberi kullanmayı tercih etmiştir. Şair, kasidede ortaya koyduğu kaliteyi kendine has bir üslupla değerlendirir. Yazdığı şiirin satırlarındaki güzelliğin, memduhun yaratılışının kokusunun vasfından mı yoksa şairin söz deryasının dalgalarında suyun yüzüne çıkan saf anbere benzeyen sözlerinden mi geldiğini sorgular:

Vasf-ı bûy-ı hulkı mı satr-ı hat-ı şâirde yâ
Mevc-i deryâ-yı sühende anber-i sârâ mıdır (Nefî, K. 6/27)

Nedim (ö.1730), yeni bir aşka düşüp kalemiyle saf anber gibi güzel şiirler yazmayı arzu eder. Ona göre aşk ateşiyle yanan âşığın şiirleri, saf anberin ateşe düştüğünde saçtığı kokular gibi tesirli olacaktır:

Bâri dût olsan yine bir aşka zîrâ kim senin
Nükhetin sûzişle hoşdur anber-i sârâ gibi (Nedim, K16/6)

18. yy şairlerinden Mekkî (ö.1797) Hakimzâde Ali Paşa'ya ithafen yazdığı bir kasidede şairlik edasını şiir buhurdanında yakılan ham anbere benzettir. Şair burada, ham anber ibaresiyle şiirinin henüz pişmekte ve olgunlaşmakta olduğuna işaret eder ama bir yandan da gizliden gizliye şiiriyle övünür. "Benim şiirim hamdır ama ham anber gibi de kıymetlidir" der. Şiirinin ne kadar orjinal olduğuna dikkat çeker (bikr-i mana):

Setr eder dâmen-i afvın umarım sultânım
Hâm anber gibidir micmer-i nazmımda edâ (Mekkî, K.5/27)

Saf Anber/Toprak

Divan şiirinde toprak, sevgilinin değerini, ne kadar yüksek bir makamda olduğunu anlatmak için bir araç olarak geçer. Âşık için en önemli toprak, sevgilinin ayak bastığı toprak ya da onun mahallesinin, sokağının toprağıdır (Batislam, 2005: 468). Gelibolulu Âli Divanı'nın kasideler bölümünde saf anber iki yerde, övülen kişinin yaşadığı toprağın değerini ifade etmek için kullanılmıştır. İlkinde; memduhun kapısının lütufla, ikramla dolu toprağı saf anbere benzetilmiştir. Diğerinde ise şair övdüğü kişiye seslenerek: "Sana zerre kadar iltifat etsem, iltifatımı duyup haber veren rûzgâr, saf anber gibi senin toprağının değerini artırır" der:

Lutf u ihsân ile meşhûr-ı cihân ola tapun
Bileler hâk-i derün 'anber-i sârâ-yı kerem (Gelibolulu Âli, K.72/36)

İltifât itsem eger bir zerre peyk-i rûzgâr
Arturur kadrini hâkûn 'anber-i sârâ gibi (Gelibolulu Âli, K.15/6)

Onun toprağı misk ve gül suyuyla yoğrulan memduhun taşı, taze elmadır; toprağı saf anbere benzer:

Anun tahmîr olundu toprağı misk ü gülâb ile
Taşı elmâs-ı terdür toprağıdur anber-i sârâ (Nevî, K. 4/6)

Mahbubun, hoş kokulu toprağını görenler, denizin sahiline saf anber çıkartıldığını zanneder:

Gören kimesne anun hâk-i pâk-i hoş-büyün
Sanur ki çıkdı leb-i bahre 'anber-i sârâ (Hâletî, K.34/23)

Toprakla anberin bir arada kullanıldığı beyitlerin tamamı kasidelerde geçmektedir. Övülen kişinin toprağının değeri, anbere teşbih edilerek okuyucuya aktarılır.

Saf Anber/ Diğer

Osmanzâde Tâ'ib (ö.1724), halkın çektiği ekonomik sıkıntıları tasvir etmek için yazdığı "Kaside-i Arîzatu'l-Fukarâ" adlı kasidesinde saf anberi alışılmış kullanımlardan farklı ele almıştır (Çınarcı 2016: 207). Şair, dönemindeki eşitsizlik ve liyakatsizliği kendine has üslupla eleştirmiştir. Tâ'ib'e göre, eşitlik terazisinde karagünlük ile saf anber aynı değerde tartılmaktadır. Anadolu'da

karagünlük, sığla ağacı, anber ağacı olarak bilinen bu ağaç ülkemizin endemik tür ağaçlarından. Odunu güzel kokuludur. Ayrıca gövdesinden elde edilen yağ, parazit düşürücü olarak ve deri hastalıklarında ve parfüm endüstrisinde kullanılır. (Arslan ve Şahin, 2016: 112). Karagünlük bitkisi bu özelliklerinden dolayı ticari ve sosyal hayatta her zaman kendisinden daha değerli olan hakiki anberle karıştırılmıştır. Şair bu karışıklığı sosyal eşitsizliği anlatmak için malzeme olarak kullanmıştır. Ta'ib'e göre; eşitlik, içinde tütsü yakılan bir buhurdandır. Eşitlik buhurunda yakılan kara günlük ve saf anber aynı değerlendirilmektedir. Yani liyakatsiz insanların layık olmadıkları mevkide bulunmalarından duyulan rahatsızlık sembollerle dile getirilmiştir:

Cilve-ger micmer-i tesâvide

Karagünlükle anber-i sârâ (Osmanzâde Ta'ib, K.40/41)

g. Şihri Anber (Anber-i Eşheb/Anber-i Eşhî/Şemâme-i Anber):

Şihri anber-anber-i eşheb, kaynaklarda ak anber olarak geçer. Anberin hakiki rengi ya siyahtır ya da siyaha yakın kül rengidir. Anber-i eşheb daha açık renkte bir anber çeşididir ve gayet makbul bir cinstir (Erdem, 1991: 8). Ak anberin içinde ekseri mürekkep balığı gibi sefalopodların sırt kısımlarına ait parçalar bulunur. Bu anber çeşidi ağırlık yönünden hafif olup kokusu miske göre daha azdır. Açık havada siyah, kırıldığında ise, kırmızımsı siyah bir renktedir (Çakır, 2021: 46). Bazı kaynaklarda anber-i eşhebin; şemâme, haşhâşi, tabaka, fıstıkî olmak üzere dört nev'i olduğu söylenir (Demir ve Kılıç, 2003: 58). 18. yüzyılda sarayda başkullukçu⁴ olarak çalışan Derviş Mehmet anber-i eşheb (ak anber) hakkında şunları söyler: "İnd-i hakîrânemde makbûl olanı anber-i eşhîdir ve şemâme olmaga şayestede ve eşribeler gâyet a'lâ kokar." (Sarı ve Ramazan, 2009: 73). Ak anber, Çin, Madagaskar, Bengal, Java ve Sumatra gibi tropik memleketlerin sahillerinde de görülür. Sudan daha hafif olduğundan denizin üstünde yüzer ve sahile atılır.⁵ Haşmet Divanı'nda, anber geçen bir beyitte sevgilinin anbere benzeyen beni ile Bengal arasında ilişki kurulmuştur. Haşmet'in şiirinde kastettiği anber çeşidinin ak anber olma ihtimali çok yüksektir:

Anberi hâlinde rüyunda kumâş-ı hüsni gör

Tut yükün ey dil metâ-ı Sûrat ü Bengâle'den (Haşmet, G.193/39)

⁴ Padişahın yemek, şerbet ve ilaçlarını hazırlayan, bunların tadını ve kokusunu ayarlayan görevliler.

⁵ <https://www.rehberansiklopedisi.com/akamber/?print=pdf>

Ak anber, divanlarda anber-i eşheb, şemâme şemâme-i anber olarak geçer. Osmanlı döneminde şemâme kelimesinin birden fazla anlamda kullanıldığı görülür. 1. Şemâme-i anber. 2. Güzel kokusu için top veya hap şeklinde elde tutulan, sık sık koklanan nesne (Sarı ve Ramazan, 2009: 47). 3. Güzel kokan ama yenmeyen, üzeri benekli bir kavun çeşidi.⁶

Ahmed-i Dâî, tamamen saç ve koku üzerine kurguladığı beytinde saçın kokusunu abir ve anber kokusuyla kokulandığını hissettirir. Şair, burada anberine ve eşheb kelimeleriyle ne anlatmak istediğini detaylandırmıştır. Burada ‘anberine’ hem koku maddesi anber hem de takı olarak iki ayrı anlamda kullanmıştır. Anberine kelimesi, *Gencîne-i Güftâr*’da ise “anberçe” kelimesinin eş anlamlısı olarak geçer. “Kadınların misk ve anber gibi şeylerden yapıp boyunlarına taktıkları gerdanlık” anlamındadır (Şükûn 1984: 1375). Beyitte, sevgili koku maddelerinden yapılan kolyesini takmış, saçları da bu kolyeye değdikçe abir ve anber kokmuştur. Zülfün kokusunun asıl kaynağı anber-i eşhebden gelir. Sevgilinin tercih ettiği anber çeşidi anber-i eşhebdir:

Saçun ‘abîridür kokan ol ‘anberîneden
Zülfün kokusudur ne kim ol eşhebündedür (Ahmed-i Dâî, G.41/4

Ahmedî’ye göre sevgilinin dişleri inci, dudakları nar kırmızısı renginde la’l taşı, beni ve ayva tüyleri de misk ile anber-i eşhebdir:

Dür mi bu yâ la’l-i rümmânî bu dendân u bu leb
Müşg mi yâ ‘anber-i eşheb bu hatt-ıla bu hâl (Ahmedî, G.410/6)

Ak anber çeşitlerinden şemâmenin hangi anlamlarda kullanıldığı daha önce ifade edilmişti Osmanlı sosyal hayatında, yazı tepsilerinin üstünde şemâme olarak anılan ceviz büyüklüğünde anber bulundurmak çok yaygın bir âdetti (Abdülaziz Bey, 1995: 353). Bu küçük koku topları, kıyafetlerin güzel kokması için, yazı takımında güzel koku yayması için kullanılırdı (Yentürk, 2015).

Azmizâde Hâleti, sevgilinin çenesindeki ayva tüylerini şemâme-i anbere benzetir. Memduh, bir gece çenesindeki hatları okşar. Okşamasiyla beraber etrafa anber-i şemâme gibi güzel kokular yayılır. İkinci olarak da çenesini okşadıktan sonra şemâme-i anberin kokusu elinden hâli olmaz yani elinden gitmez:

Bu gice hatt-ı zenahdânın ohşayup dil-ber
Elinden olmadı hâli şemâme-i ‘anber (Hâleti G.160/1)

⁶ <https://lugatim.com/s/%C5%9Femame>

Nefî, Sadrazam Nasûh Paşa'ya ithaf ettiği kasidesinde, memduhun yaradılışının, davranışlarının güzelliğini şemâme-i anbere benzetir:

Ederdi kûy-ı zemîni şemâme-i anber
Ger etse nûkhet-i hulku cihâna neşr-i şemîm (Nefî, K.33/24)

Bahar geldiği zaman menekşe, şemâme-i anber ile buhur yakar. Goncanın bağrından saba rûzgârının kokusu zuhur eder. Goncanın açılıp güzel kokular saçan bir güle dönüşmesi buhurun yanmasına teşbih edilmiştir:

Yakar çemende benefşe şemâme-i anber
Derûn-ı goncede hod nûkhet-i sabâ görünür (Yârî, G.172/3)

Sevgilinin kokusu üzerine sindiği için mendil en önemli eşyalardan biridir. Mendil geçen beyitlerde genellikle koku unsurları kullanılır. Bu koku bazen anber olur bazen gülsuyu olur (Tanrıbuyurdu, 2010: 199). Mendile güzel koku sürme geleneğinin Osmanlı Devleti dışında Batı'da da yaygın olduğu görülmektedir. Fransa'da III. Henry döneminde mendile koku sürme moda olmuştu. Mendil sırlıklam oluncaya kadar kokulanırdı (Sürur 1997: 386). Lâzîkî-zâde Feyzullâh Nâfîz (ö.1767), Divanında bu geleneğe yer vermiştir. Açık istiare yoluyla aya benzettiği sevgilinin elleriyle saçlarına dokunması, şairde güzel kokulu hoş bir hayale dönüşür. Sevgilinin güzel kokulu zülûflerini şemâme anberiyile kokulanmış bir mendile benzetir:

Dest-mâl-i zülfün almışdır ele sanma o mâh
Bir şemâme anber olmuşdur yedinde cilve-kâr (Nâfîz, G.236/3)

Seyyid Vehbî Divanı'nda bu kez buhuru yakan menekşe değil sünbûldür. Gül sevgiliyi temsil eder. Bu sebeple sünbûl, sevgilinin bulunduğu mekânın güzel kokması için buhurdana şemâme ve anber karışımı koyarak buhur yakar:

Dâmen-i gülde alıp destine micmer sünbûl
Kor şemâmeyle hem ol micmere anber sünbûl
(Sünbûlzâde Vehbî, K.55/1)

Yaptığımız araştırmalarda anber mi kavundan bu ismi almış, yoksa kavun mu anberden dolayı şemâme olarak anılmış, tam bir sonuca ulaşamadık. Beyitlerin büyük bir kısmında şemâme kelimesinin anberle birlikte kullanıldığı göz önünde bulundurulursa; bu bitkinin kokusundan ve yuvarlak şeklinden dolayı anbere benzetilmiş olma ihtimalinin yüksek olduğu düşünülebilir.

Şemâme geçen beyitlerde zaman zaman bu ikisinin birbirine karışmış olduğu görülür.

SONUÇ

Yaşamın her alanında etkili olan koku, bütün toplumlarda özellikle sosyo-kültürel açıdan önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca kokuyla ilgili buluşlar yapılmış, ticari pazarlar kurulmuş, meslekler oluşmuştur. Koku meselesi milletlerin toplumsal ve kültürel hafızası açısından mutlaka incelenmesi gereken çok boyutlu bir konudur. Koku oluşumunda kullanılan koku maddeleri ve özel karışımlar bu konunun temelini oluşturmaktadır. Çalışmaya konu olan 'anber' önemli koku maddelerinin başında gelir. Kaynaklarda anberle ilgili değişik rivayetler bulunmaktadır. Çoğu zaman bu bilgiler birbiriyle karıştırılmıştır. Bu makalede; anberle ilgili tanımlardan yola çıkarak konuyla ilgili karışıklıklar giderilmeye çalışılmıştır. Anber konusu, divan şiirindeki kullanımlarıyla ele alınmış, koku tarihinde kayda değer bir yere sahip olan anber ve anber çeşitlerinin klasik edebiyatımıza nasıl yansıdığı değerlendirilmiştir. Anberin her divanda mutlaka kullanıldığı görülmüştür. Kaynaklarda çok sayıda anber çeşidi mevcuttur. Klasik Türk şiirinde tespit ettiğimiz anber çeşitleri şöyledir: anber-i hâlis, anber-i ter, Hindî anber, Mağribî anber, mavi anber, saf anber, Şihri anber.

Elde ettiğimiz sonuçlara göre divan şiirinde en fazla tercih edilen anber çeşidi saf anberdir (anber-i hâm/anber-i nâb/ anber-i sârâ), bunu anber-i ter (taze anber) takip eder. Taze anber ve saf anber aynı benzetme ve mecazlarla benzer şekilde ele alınmıştır. Kullanım sıklığına göre anber-i terden sonra Hindî anber gelir. Anber ile Hindistan'ın birlikte geçtiği beyitlerde; ana vatanının Hindistan oluşu, Hindistan ve diyâr-ı Rûm tacirlerinin anber ticareti yapması, iki ülke arasında anber maddesinin yerinin değerlendirilmesi, Hindü inancıyla ilgili ritüellerde anberin kullanılması söz konusudur. Ayrıca anberin siyah rengi ile Hintlilerin ten rengi arasında münasebet kurulmuştur. Diğerlerine göre değeri daha düşük olan Mağribî anber; hazine, büyü ve sihir gibi unsurların geçtiği yerlerde göze çarpar. Mavi anber yani balinanın karnından çıkan anberden farklı oluşan mavi kehribar; sünbül, benefşe, gece vb. mavimsi rengin hâkim olduğu beyitlerde tercih edilmiştir. Hâlis anber (anber-i hâlis) sadece tababetle ilgili metinlerde kullanılmıştır. Uzmanlar tarafından ak anber olarak tanımlanan anber-i eşheb/ anber-i eşhî, şemâme-i anber ise genellikle kokusu ve şeklinden dolayı beyitlerde şemâme olarak bilinen kokulu kavun çeşidiyle karıştırılmıştır. Şemâme kelimesi geçen beyitlerin çoğunda anber kelimesi beyit kadrosunda tercih edilmiştir.

Divan şiirinde anber, renginin siyah olması ve güzel kokuyu çağrıştırmaya yönüyle saçın her çeşidiyle birlikte ele alınmıştır. Saçın yanında, sevgilinin siyah renkli diğer güzellik unsurları, ayva tüyleri, beni (sunî ben), kaşları ile ilgili çok sayıda teşbih, hayal ve sembollerle zengin bir kullanım alanına sahiptir.

Beyitlerde, anberin beraber kullanıldığı başka bir alan da tabiatın dört unsuru; hava, su, ateş, topraktır. Sevgilinin geçtiği her yerde her mekânda hava ve rüzgâr, anber kokularıyla dolar. Rüzgâr çeşitlerinin hemen hepsi anber kokusunun taşıyıcısı olarak görev yapar. Âşığın gözüne sürme olarak çekmeyi lütuf gördüğü sevgilinin ayak bastığı toprak da anber olarak tasavvur edilir. Özellikle ateşin buhur/tütsü geleneğiyle beraber işlendiği beyitlerde anber çokça rağbet görmüştür. Bilindiği üzere klasik şiirimizde anlam ayrıntıda gizlidir. Değerlendirilen konuyu tahlil ederken metnin edebî özellikleri yanında dönemle ilgili farklı bilgilere ulaşılır. Bazen bu bilgilerle eksik bir parça tamamlanabilir. Her konuda olduğu gibi anberle ilgili beyitlerde de Osmanlı'da anberin, ticari ve sosyo-kültürel açıdan önemiyle ilgili önemli ipuçları mevcuttur. Divan şiirindeki örneklerden yola çıkarak her dönemde anberin ne kadar kıymetli bir ticari meta olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen beyitlerde -geçiş törenlerinden, kozmetik sanayisine, kişisel bakımdan, dekorasyon ve sanata- Osmanlı sosyal hayatında anberin pek çok alanda değerlendirildiği görülmüştür.

Tarihte pahalı olduğu için daha çok varlıklı kişiler tarafından kullanılan anber, kıymetinden dolayı kasidelerin fahriye bölümlerinde ve memduhun övüldüğü bazı yerlerde kıyas unsuru olarak tercih edilmiştir.

Konunun genişliğinden dolayı sadece anber çeşitleriyle sınırlandırdığımız bu çalışma, Osmanlı Dönemi'nde kullanılan anber çeşitleri ve kullanım alanlarıyla ilgili önemli bilgiler ve örnekler içermektedir. Elde edilen bilgiler, başta edebiyat olmak üzere koku üzerine yapılacak yapılacak başka alandaki bilimsel çalışmalara ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

ABDÜLAZİZ BEY (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ABDÜLAZİZ BEY (2002). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (Haz: Prof. Dr. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Güney), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- AÇIKGÖZ ÜNYAY, Fatma (2001). “Osmanlılar ile Hindistan Sultanlıkları Arasındaki Diplomatik İlişkiler ve Hediyeleşme (XV.-XVII. Yüzyıllar)”, *Ulakbilge*, Cilt:6, Sayı:31, s.s.1681-1686.
- AKDOĞAN, Yaşar, “Ahmedî Divanı”
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
(E.T.: 24.09.2024).
- AKKUŞ, Metin (1993). *Nef’î Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ARSLAN, M.; ŞAHİN, H. (2016). “Unutulan Bir Orman Ürünü Kaynağı: Anadolu Sığla Ağacı” (*Liquidambar Orientalis Miller. Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 18 (1), s.s.103-117.
- ASLANER, Serhat; YENTÜRK, Hatice Çolak (2011). *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları.
- AVŞAR, Ziya (2017). *Revânî Divânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>
(E.T.: 04.10.2024).
- AYAN, Hüseyin (1990). *Nesîmî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugati, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- BATİSLAM, Hanife Dilek (2019). “Divan Şiirinde Toprak ve Toprakla İlgili Unsurların Kullanımı” *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt:99, Sayı:3, s.s.457-470.
- CİLACI, Osman (1988). “Ahbârü’s-Sîn Ve’l-Hind”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:1, s.s. 493. TDVİA.
- COŞKUN, Hatice (2023). Divan Şiirinde Yay Ve Kâbe Kavseyn Mazmunu, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt:31, Sayı:31, s.s.115-132.
- ÇAKIR, Sevgi (2021). *Orta Çağ İslam Dünyasında Koku: Misk Amber Kâfur*, Yüksek Lisans Tezi, Amasya: Amasya Üniversitesi.
- ÇETİN, Kamile (2018). “Klâsik Türk Şairlerinin Kaleminden Mağrib, Habeş ve Sudan”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:63. s.s.35-57.
- ÇETİNKAYA, Ülkü (2010). “Osmanlı Dönemi Kadın Süs Malzemelerinin Divan Şiirine Yansımaları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:13, s.s.61-89.
- ÇINARCI, Mehmet Nuri (2016). “Osmanzâde Tâ’ib ve Halepli Edip’in Şiirlerinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Eleştirisi”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Sayı:48, s.s.199-209.
- ÇİÇEK, Hacı (2018). “Celâluddin es-Suyûtî’nin el-Makâmatu’l-Miskiyye ve el-Makâmatu’l-Verdiyye’de Konuştuğu Güzel Kokular ve Çiçekler” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:40, s.s.147-172.

- DEMİR, Hiclal (2017). “Lâzîkizâde Feyzullah Nâfiz ve Divanı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-feyzullah-nafizdivanpdfpdf.pdf?0>, (E.T.: 24.09.2024).
- DEMİR, Remzi; KILIÇ, Mutlu (2003). “Cevahirnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevahirnâme”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 4(14), s.s.1-64.
- DİKTAŞ, Mustafa Yakup (2012). *Misk ü Amberden Parfüme Türkiye'deki Koku Kültürünün Dönüşümü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2011). *Eski Şiirin Bahçesinde*, İstanbul: Yelkenli Kitabevi.
- EBÛ ZEYD es-Sirâfî (2012). *Ahbârü'l-Sîn ve'l-Hind Zeyli, Doğu'nun Kalbine Seyahat*, (Çev: Ramazan Şeşen), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- ERCAN, Özlem (2003). *Peşteli Hisâlî Divanı Tahlili (İnceleme-Metin)*, Birinci Cilt, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDOĞAN, Mehtap (2013). *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ERER, Sezer; ALICI, Elif (2004). “Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, s.s.37-43.
- ERGİN, Muharrem (1989). *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERHAT, Azra (1996). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erkan, A. S. (2022). *Tekirdağlı Ahmed Lutfi Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- ERTUĞ, Z. T. (1998). “Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerif Ziyareti”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XVI, s.s.37-45.
- ERÜNSAL, İsmail E. (1983). “Tacizâde Cafer Çelebi Divanı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0>, (E.T.: 24.09.2024).
- EVLİYA ÇELEBİ, (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz: Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Cilt:1.
- GEDÜK, Serkan (2013). *Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği*, Topkapı Sarayı Müzesi Yıllıkları, s.s.138-155.
- GÖKALP, Halûk (2001). *Fasîhî Divanı: İnceleme Metin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.
- GÜMÜŞ, Ercan (2022). “Zalim Dahhak ve Demirci Kava Efsanesi'nden Hareketle Mitoloji ve Tarih İlişisine Dair Bir Değerlendirme”, *Nubihar Akademi Dergisi*, Sayı: 18, s.s.47-80.

- HARMANCI, Esat (2017). “Süheylî Divanı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0>, (E.T.:26.09.2024).
- İBN SA'D, ½ s.113; M Hamidullah, İslam Peygamberi-Terc: Salih Tuğ-2/1063 <https://webdosya.diyamet.gov.tr/ramazan/UserFiles/00000000-0000-0000-0000-000000000000/2023/3/3/ca786a95-3231-4974-93d7-2ed577d387fe.pdf>, (E.T.: 10.10.2024).
- KADI BURHANEDDİN (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*, (Haz: Muharrem Ergin), İstanbul: İÜEF Yayınları.
- KAPLAN, Mahmut (2021). *Divan Şiirinde Aşkın Renkleri*, İstanbul, Lejand Yayınları.
- KARACA, Nurten (2021). “Türk Çini Sanatında ‘Hatayi’ ve ‘Şakayık’ Motifi Örneğinde Çizim Özellikleri”, *OPUS Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt:18, Sayı:43, s.s.7082-7105.
- KARAMAN, Gülay. (2015). *Klasik Türk Edebiyatında Sihir*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARAMAN, Ramazan (2008). “Anadolu’da Nevruz Kutlamaları”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (13), s.s.129- 145.
- KARAPANLI, Gürcan (2005). *Mekkî Divanı ve Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAYA, Bayram Ali (2017). “Azmizâde Haleti Divanı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0>, (E.T.: 14.10.2024).
- KILIÇ, Orhan (2020). *Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri*, Ankara: TÜBA-Türkiye Bilimler Akademisi Yayınevi.
- KILIÇ, Filiz (2018). “Şâhî Divanı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59394,sahi-divanipdf.pdf?0>, (E.T.:26.09.2024).
- KOÇU, Reşat Ekrem (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- KUFACI, Osman (2006). *Adni Divanı ve Adni Divanında Benzetmeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KUFACI, Osman (2020). “Divan Şiirinin Estetik Dünyasında Şem’-i Kâfur (Kâfurdan Mum)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 67, s.s.187-206.
- KURNAZ, Cemal (1987). *Hayali Bey Divanının Tahlili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- MAHMUT ŞEVKET PAŞA (1983). *Osmanlı Askeri Teşkilatı Ve Kıyafeti - (Osmanlı Ordusunun Kuruluşundan 1908 Yılına Kadar)*, (Çev: Nurettin Türsan-Semiha Türsan), Ankara: KKK Yayınları.
- MAT, Afife (2009-2010). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Afyonun Tarihi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/1-2.
- MELVİLLE, Herman (1987). *Moby Dick/Beyaz Balina* (Çev: Sabahattin Eyuboğlu-Mina Urgan), İstanbul: Cem Yayınevi.
- MENGİ, Mine (2020). "Mesihî Divanı", <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/74203,mesih-divanipdf.pdf?0>, (E.T.:24.09.2024).
- MERMER, Ahmet (2020). "Karamanlı Aynî Divanı", <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>, (E.T.: 04.10.2024).
- NESÂÎ, Zinet, 3.
- ORTAYLI, İlber (2008). *Osmanlı Sarayında Hayat*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- OZAN, Vedat. "Vedat Ozan ile Ufkun İki Katı - Amber mi, Kehribar mı?" <https://www.youtube.com/watch?v=D4BOz9JHSzY>, (ET: 19.09.2023).
- ÖRNEK, Sedat Veyis (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ÖZLÜ, Zeynel. (2004), *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep Kültür Hayatı (Tereke Defterlerine Göre)*, Gaziantep: GBB Yayınları.
- ÖZÖN, Mustafa, Nihat (1979). *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- ÖZLÜK, Işıl Pınar (2024). Klasik Türk Şiirinde "Amber", *Journal of Turkish Language and Literature*, Cilt:10 Sayı:4, s.s. 572-592.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (1999). "Hamdullah Hamdî Divanı", <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0>, (E.T.: 24.09.2024).
- PAKALIN, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- PALA, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SARGON, Erdem (1991). "Amber", *DİA*, Cilt:3, s.s. 7-8.
- SARI, Nil; TUĞ, Ramazan (2009). *Neşati Yağı Tıbbî Yağlar Üzerine Bir Risale*, İstanbul: Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- SUZAN, Akkuş Mutlu (2021). "Eski Ön Asya Toplumlarında Tütsü Kullanımı ve Kültürümüze Yansımaları", *Turkish Studies*, Cilt:16 Sayı:2, s.s.215-230.
- SÜRÜR, Ayten (1997). "Kültürümüzde Mendil Kullanma Geleneği ve Mendiller", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı.

- ŞAHİN, Baha Emir; ERENEL, Fahri (2021). “Kuşak Yol Girişimi Kapsamında Deniz ve Demir İpekyolu’nun Rekabeti”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 40, s.s. 725-766.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2016). *Osmanlı Şiiri Klavuzu*, C-I. İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ŞİRVÂNÎ, Muhammed b. Mahmûd b. Hacı. (2022). *Şifa Bahçesi*, Ankara: Orman Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ŞÜKÜN, Ziya (1984). *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencînei Güftar Ferhengi Ziya*, İstanbul: MEB Yay.
- TANRIBUYURDU, Gülçin (2010). Bir Kültür Taşıyıcısı Bir Gizli Dil Klasik Türk Şiirinde Mendil, *Milli Folklor*, C.11, s.s.196-203.
- TANYELİ, Uğur; SÖZEN Metin (2010). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TARLAN, A. Nihat. (1992). *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TAŞ, Hakan (2010). “Vusûlî Divanı”,
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10660,vusuli-divanipdf.pdf?0>,
(E.T.:24.09.2024).
- TİRMİZİ, Cenâiz, 16.
- TOGAN, İ. Kara, G. Baysal, C. (2006). *Çin Kaynaklarında Türkler-Eski T’ang Tarihi (Chiu T’ang-shu)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TOLASA, Harun (2001). *Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOPAL, Hande (2007). *Koku Kullanım Kültürü Ve Türkiye’de Kolonya Ambalajı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- TULUM, Mertol; TANYERİ M.Ali (1977). *Nev’î Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi.
- ÜST, Sibel (2018). “Edirneli Nazmî Divanı”,
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0>,
(E.T.: 24.09.2024).
- YENTÜRK, Aybala (2005). “Uygurluk ve Parfüm: Bir Yolculuğun Tarihçesi”, Kutsal Dumandan, Sihirli Damlaya: Parfüm, (Ed: Şennur Şentürk), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.s.7-21.
- YENTÜRK, Nejat (2009). *Osmanlı Döneminde Süslenme ve Bakım Ürünleri, Beden Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- YILDIRIM, Taner (2022). *Ticaret’in Altın Çağı*, Elazığ: İKSAD Yayınları.
<https://lugatim.com/s/%C5%9Femame>
https://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Kehribar%20Ta%C5%9F%C4%B1n%C4%B1%20%C4%B0%C5%9Fleme.pdf (E.T.:28.08.2024).

<https://tarihdergi.com/hos-kokularıyla-bas-donduren-medeniyet/>
<https://www.paraf.com.tr/tr/parafmag/bir-zamanlar-ticarete-yon-veren-tarihi-yollar.html>, (E.T.: 10.10.2024).

<https://www.rehberansiklopedisi.com/akamber/?print=pdf> (E.T.: 03.12.2023)

<https://www.youtube.com/watch?v=6tLo0A86qHo>, (E.T.: 02.11.2023)